

მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი (1988 წლიდან-დღემდე)

წინაპირობა და კონტექსტი

ლუსინე ხარატიანი

არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი, სომხეთის მეცნიერებათა ეროვნულ აკადემია, ერევანი, სომხეთის რესპუბლიკა

1
არცახი არის დიდი სომხეთის მე-10 პროვინციის ისტორიული სახელი, უძველესი სახელმწიფო სომხეთის მთიანეთში. ისტორიულად, არცახი მოიცავდა მთიანი ყარაბაღის ტერიტორიას და ამ ტერმინს, ამჟამად, სომხები ფართოდ იყენებენ მთიანი ყარაბაღის აღსანიშნავად. 2017 წლის თებერვალში, დე ფაქტო მთიანი ყარაბაღის რესპუბლიკას სომხური მოსახლეობის მიერ მიღებული ახალი კონსტიტუციით, ოფიციალურად ეწოდა „არცახის რესპუბლიკა“.

2
ეს შეტაკებები, ძირითადად, ცნობილია როგორც სომხურ-თათრული შეტაკებები ან ხოცვა-ჟლეტა, რადგან ეთნონიმი „აზერბაიჯანელი“ პირველად შემოიღეს სსრკ-ის 1939 წლის აღწერის დროს. მანამდე, წყაროები და ლიტერატურა, ისევე როგორც აღწერები, სამხრეთ კავკასიის თურქულენოვან მუსლიმებს მოიხსენიებდნენ სხვადასხვა ტერმინით: „მუსლიმები“, „თურქები“ და „კავკასიელი თათრები“.

3
შემდგომი მაგალითები მოიცავს არა მხოლოდ ქართულ-აფხაზურ და ქართულ-ოსურ კონფლიქტებს, არამედ დნესტრისპირეთისაც.

მთიანი ყარაბაღის ან არცახის¹ კონფლიქტი ერთ-ერთი ხანგრძლივი და ძალადობრივი კონფლიქტია ყოფილი სსრკ-ის ტერიტორიაზე. წლების განმავლობაში მან ათასობით ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა სომხეთსა და აზერბაიჯანში და მილიონზე მეტი ადამიანის გადასახლება გამოიწვია – აზერბაიჯანელები ტოვებდნენ სომხეთს, მთიანი ყარაბაღსა და მის მიმდებარე რეგიონებს, ხოლო სომხები თავიანთ საცხოვრებელს აზერბაიჯანსა და, ბოლო პერიოდში, მთიანი ყარაბაღში. ხშირად ამბობენ, რომ კონფლიქტი 1980-იან წლებში დაიწყო, მაგრამ მის სათავედ მე-20 საუკუნის დასაწყისი შეიძლება მივიჩნიოთ. 1905-1920 წლებში მიმდინარეობდა ეთნიკური შეტაკებები სომხებსა და აზერბაიჯანელებს შორის სამხრეთ კავკასიის სხვადასხვა მხარეში, ჯერ ცარიტული პერიოდის განმავლობაში (1905-1907) და შემდეგ სომხეთისა და აზერბაიჯანის პირველი რესპუბლიკების ხანმოკლე არსებობის დროს (1918-1920)². საბჭოთა მმართველობის დამყარების შემდეგ, სამხრეთ კავკასიაში საზღვრები შეიცვალა ერების შესახებ საბჭოთა პოლიტიკის შესაბამისად, რომელიც ასევე ანიჭებდა ავტონომიის სხვადასხვა ხარისხს სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფს და ქმნიდა ეთნიკურად განსხვავებულ ანკლავებს ეროვნულ რესპუბლიკებში. ამგვარად, 1923 წელს მთიანი ყარაბაღი, სადაც უმრავლესობა სომეხი მოსახლეობაა, გადაეცა აზერბაიჯანს და მიენიჭა „ავტონომიური ოლქის“ სტატუსი აზერბაიჯანის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის (AzSSR) შემადგენლობაში. ოლქს მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი (NKAO) ეწოდა. როგორც სსრკ-ის დაშლის პროცესებმა მოგვიანებით დაამტკიცა, ამ საბჭოთა ეროვნების პოლიტიკას კონფლიქტის დიდი პოტენციალი ჰქონდა.³

საბჭოთა პერიოდში ოლქის დემოგრაფია შეიცვალა, შემცირდა სომხების და გაიზარდა აზერბაიჯანელების რაოდენობა. ასევე, სომხებმა განაცხადეს აზერბაიჯანის ხელისუფლების მხრიდან მათი დისკრიმინაციის შესახებ (New York Times, 1977). ამგვარად, მთიანი ყარაბაღის სომხებმა აღიქვეს პერესტროიკა, როგორც შესაძლებლობა ლეგალურად გამოეხატათ სურვილი, გაერთიანებულიყვნენ სომხეთის სსრ-სთან 1988 წლის დასაწყისში. ამავდროულად, სომხეთის სსრ-ში დაიწყო ფართოდ გავრცელებული „ყარაბაღის მოძრაობა“ ყარაბაღის სომხების მხარდასაჭერად. ეს მოძრაობა ასევე მოითხოვდა მთიანი ყარაბაღის სომხეთთან გაერთიანებას.

ამ მოვლენების საპასუხოდ, 1988 წლის 27-29 თებერვალს, აზერბაიჯანის ქალაქ სუმგაიტში სომხების ორგანიზებული პოგრომები მოეწყო. ზოგიერთი მკვლევარი ამტკიცებს, რომ სუმგაიტის

პოგრომებმა გააცოცხლა 1915 წლის სომხების გენოციდის შესახებ მოგონებები (აბრაჰამიანი, 2006; მარუთიანი, 2009).⁴ ამტკიცებენ, რომ ეს მოგონებები დაეხმარა სომხებს საბჭოთა ანმყოფ პარადიგმებს მიღმა აზროვნებასა და საბჭოთა პროპაგანდის გავლენისგან თავის დაღწევაში და გახდა სომხეთის დამოუკიდებლობისკენ მიმავალი რევოლუციური გარდაქმნების საფუძველი (Marutyan, 2009). ამგვარად, მთიანი ყარაბაღისა და სომხეთა გენოციდის საკითხები მჭიდროდ იყო დაკავშირებული და, შემდგომში, სომხური ეროვნული სახელმწიფოს მშენებლობის ქვაკუთხედად იქცა.⁵ ამავე დროს, მთიანი ყარაბაღი იყო განმსაზღვრელი მახასიათებელი აზერბაიჯანული ერის მშენებლობისთვის, რადგან საბჭოთა აზერბაიჯანის ტერიტორიულ მთლიანობას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა დამოუკიდებელი აზერბაიჯანის რესპუბლიკისთვის.

ამგვარად, განვითარდა პირველი თანამედროვე მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი, რომელიც, საბოლოოდ, ორმხრივ სამხედრო კონფლიქტად იქცა სომხებსა და აზერბაიჯანელებს შორის. საბჭოთა კავშირის დაშლა უკვე დაწყებული იყო. აზერბაიჯანმა დამოუკიდებლობა გამოაცხადა 1991 წლის 30 აგვისტოს. ამის საპასუხოდ, მთიანი ყარაბაღის სომხებმა 2 სექტემბერს მიიღეს დეკლარაცია მთიანი ყარაბაღის რესპუბლიკის (NKR) დაარსების შესახებ. სიტუაცია სწრაფად გადაიზარდა ფართომასშტაბიან ომში. აზერბაიჯანის შეიარაღებულმა ძალებმა მთიანი ყარაბაღის სომხური დასახლებების თითქმის უწყვეტი დაბომბვა დაიწყეს, ხოლო რეგიონის სომხებმა სომხეთისა და სომხური დიასპორის მოხალისეებთან ერთად დაიწყეს შეიარაღება და თავდაცვითი ჯგუფების შექმნა. ყარაბაღის პირველი ომის ერთ-ერთ ტრაგიკულ მოვლენად ითვლება ხოჯალის/ხოჯალუს ხოცვა-ჟლეტა 1992 წლის თებერვალში, სადაც ასობით აზერბაიჯანელი მშვიდობიანი მოქალაქე დახვრიტეს, ტყვედ აიყვანეს ან ლტოლვილი გახადეს (De Waal, 2013). შურისძიება, სომხები მშვიდობიანი მოსახლეობის ხოცვა-ჟლეტა იმავე წლის აპრილში, სოფელ მარალაში მოხდა.

ომი გაგრძელდა ორი წელი, 1992 წლიდან 1994 წლამდე და დასრულდა 1994 წლის მაისში რუსეთის შუამავლობით დადებული მყიფე ზავით. ყოფილი NKAO, აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე თავის შვიდ მიმდებარე ოლქთან ერთად, სომხური ძალების კონტროლის ქვეშ მოექცა.

შეიქმნა დე-ფაქტო სომხური სახელმწიფო შეიქმნა. არალიარებულ მთიანი ყარაბაღის რესპუბლიკას მოგვიანებით დაერქვა არცახის რესპუბლიკა, რომლის დედაქალაქი იყო სტეფანაკერტი, გააჩნდა ეროვნული სიმბოლოები, საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო ხელისუფლების შტოები, ისევე როგორც ჯარი.

ცეცხლის შეწყვეტა ოფიციალურად ძალაში იყო 2020 წლის სექტემბრამდე, თუმცა მთელი ამ წლების განმავლობაში დროდადრო ახლდებოდა შეტაკებები და ირღვეოდა ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ შეთანხმება ყარაბაღის შეხების ხაზის გასწვრივ, განსაკუთრებით სომხეთ-აზერბაიჯანის სახელმწიფო საზღვარზე, მიუხედავად იმისა, რომ ეუთოს მინსკის ჯგუფის მოქმედების ფარგლებში მიმდინარეობდა სამშვიდობო პროცესი, რომლის თანათავმჯდომარეებიც საფრანგეთი, რუსეთის ფედერაცია და შეერთებული შტატები იყვნენ. ამ პერიოდში

4

1915 წლის სომხების გენოციდი ოსმალეთის თურქეთში და მისი ხსოვნა სომხების კოლექტიური ტრავმის მთავარი წყაროა. იმის გამო, რომ ეს არასოდეს ყოფილა აღიარებული თურქეთის მხრიდან, სომხები მუდმივად გრძნობენ იმავე საფრთხეს. ყარაბაღის საკითხი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული გენოციდთან: სომხურ აღქმასა და ნარატივში აზერბაიჯანელები თურქებს ენათესავებიან და მათ ხალხურ სომხურად „თურქებასაც“ უწოდებენ. უფრო მეტიც, ამჟამინდელი აზერბაიჯანული სახელმწიფო თურქეთის მოკავშირეა და სომხების ხოცვა-ჟლეტა მოხდა ბაქოში 1918 წელს და შემში, ყარაბაღში, 1920 წელს. ამგვარად, სომხები ერთობლივად მიიჩნევენ, რომ თურქეთსაც და აზერბაიჯანსაც სურთ, მათ ორ შორის - ორ თურქ ერს შორის არ იყოს სომხები ან იყვნენ სომხები.

5

სომხეთის დამოუკიდებლობის 1990 წლის 23 აგვისტოს მიღებული დეკლარაცია გამოხატავს სომხეთისა და მთიანი ყარაბაღის ხალხის ერთიან ნებას, რომლითაც დაარსდა დამოუკიდებელი სახელმწიფო ორივე ჯგუფის სახელით. მას აქვს სპეციალური დებულება, რომელიც ნათქვამია, რომ „სომხეთის რესპუბლიკა მხარს უჭერს 1915 წლის გენოციდის საერთაშორისო აღიარებას ოსმალეთის თურქეთსა და დასავლეთ სომხეთში“.

**თვითგამოცხადებული
მთიანი ყარაბაღის
(არცახის) რესპუბლიკა
და მიმდებარე
რაიონები მთიანი
ყარაბაღის პირველი
ომის შემდეგ.**

ავტორი: Evan Centanni,
Political Geography Now,
CC BY-SA 3.0, [https://www.
polgeonow.com/2018/01/
artsakh-name-change-
nagorno-karabakh.html](https://www.polgeonow.com/2018/01/artsakh-name-change-nagorno-karabakh.html),
წვდომა 2024 წლის 14
თებერვალს.

ყველაზე ინტენსიური ბრძოლა 2016 წლის აპრილში მოხდა და ოთხი დღე გაგრძელდა, რასაც ორივე მხარეს ასობით მსხვერპლი მოჰყვა.

რეგიონი, 2020 წლის 27 სექტემბერს აზერბაიჯანის თავდასხმის შედეგად, კიდევ ერთხელ ჩაება ომში. ეს იყო მთიანი ყარაბაღის მეორე ომი, რომელიც გაგრძელდა 44 დღე და დასრულდა 9 ნოემბერს, რუსეთის შუამავლობით ცეცხლის შეწყვეტის შეთანხმებით და სომხეთის პრემიერ-მინისტრის, აზერბაიჯანისა და რუსეთის პრეზიდენტების სამმხრივი განცხადებით. ცეცხლის შეწყვეტის პირობების თანახმად, აზერბაიჯანმა დაიბრუნა კონტროლი მთიანი ყარაბაღის გარშემო არსებულ შვიდ რაიონზე, ისევე როგორც თავად მთიანი ყარაბაღის მნიშვნელოვან ნაწილზე. განცხადების თანახმად, რუსეთის სამშვიდობო ძალები განლაგდნენ დე ფაქტო არცახის რესპუბლიკაში, რათა დაეცვათ მისი მშვიდობიანი სომეხი მოსახლეობა და ლაჩინის დერეფანი, ერთადერთი მარშრუტი, რომელიც აკავშირებს რესპუბლიკას სომხეთსა და დანარჩენ მსოფლიოსთან. 9 ნოემბრის განცხადებაში ნათქვამია, რომ სამშვიდობოები არცახში ხუთი წლის განმავლობაში დარჩებოდნენ. თუმცა, 2022 წლის 12 დეკემბერს აზერბაიჯანის მთავრობამ გარემოსდაცვითი პროტესტის საფარქვეშ/საბაბით დაიწყო ლაჩინის დერეფნის ბლოკადა. ბლოკადის პერიოდში გაკეთდა არაერთი განცხადება სხვადასხვა საერთაშორისო ორგანიზაციის მხრიდან შესაძლო გენოციდის შესახებ გაფრთხილებაზე (გენოციდის მკვლევართა საერთაშორისო ასოციაცია, 2022; ლემკინის ინსტიტუტი, 2023).

არცახი დარჩა ალყაში ცხრა თვის განმავლობაში, 2023 წლის 19 სექტემბერამდე, როცა აზერბაიჯანის ძალებმა მის დარჩენილ ტერიტორიაზე მიიტანეს შეტევა, რომელიც გამოცხადდა როგორც „ანტიტერორისტული ოპერაცია“. ოპერაცია 24 საათს გაგრძელდა და

სომხური თავდაცვის ძალების სრული კაპიტულაცია მოჰყვა. ხუთი დღის შემდეგ ბაქომ ლაჩინის დერეფანი გახსნა, რითაც გადარჩენილ სომხებს სომხეთში გაქცევის საშუალება მისცა. შედეგად, 100,000-ზე მეტი - ანუ იმ დროისთვის არცახის თითქმის მთელი სომეხი მოსახლეობა - იძულებით გადაასახლეს საკუთარი სახლებიდან და დღემდე ასე რჩება.

უნდა აღინიშნოს, რომ მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი განმსაზღვრელი მთავარი ნარატივია როგორც სომხეთის, ისე აზერბაიჯანისთვის. ის ეხება სომხეთის ცხოვრების ყველა ასპექტს, საერთაშორისო ურთიერთობებს, სტრატეგიულ ალიანსებს, უსაფრთხოებასა და მილიტარიზაციას, ძირითად სასაქონლო ფასებს, დემოგრაფიას, ეკონომიკასა და სოციალურ კეთილდღეობას, ასევე თითქმის ყველა ოჯახს, რომელმაც ოჯახის წევრები დაკარგა ომებში. ამიტომ, სოციალურ-პოლიტიკური კუთხით უკიდურესად მგრძობიარე საკითხია და საჭიროებს საგულდაგულოდ შემუშავებულ და კარგად გააზრებულ პედაგოგიურ მიდგომას თემის მულტიპერსპექტიული სწავლებისთვის.

კონფლიქტის დაწყებიდანვე შეწყდა მშვიდობიანი ცხოვრება სომხეთ-აზერბაიჯანის საზღვარზე. 1994 წლის ცეცხლის შეწყვეტის შემდეგაც კი, არასოდეს ყოფილა მშვიდობიანი სასაზღვრო რეგიონები, განსაკუთრებით სომხეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთით ტავუშის პროვინციაში. შედარებითი მშვიდობის პერიოდშიც, 1994 წლიდან დღემდე, სომხეთ-აზერბაიჯანის საზღვართან ტავუშში მდებარე სოფლები არასოდეს ითვლებოდა უსაფრთხოდ. სოფლის მოსახლეობა მიწის უმეტესი ნაწილის დამუშავებას ვერ ახერხებდა, იყო პირუტყვის დაზიანების ან საზღვრის გადაკვეთის შემთხვევები, მოსახლეობას სახლებიდან იტაცებდნენ და დროდადრო იყო სროლაც. სომეხი მასწავლებლების მიერ ტავუშის სოფელ მოვსესის მაგალითზე შემუშავებული საგაკვეთილო გეგმა ასახავს, თუ როგორ ცვლის და გავლენას ახდენს ომი კონფლიქტის ზონაში საზღვარზე ცხოვრების ყველა ასპექტზე.

მოსწავლეებისთვის მნიშვნელოვანი იქნება კონფლიქტის პერიოდის გააზრება და არა ცენტრის პერსპექტივიდან, ფოკუსი ადამიანებზე, რომლებიც ცხოვრობენ კონფლიქტით დაზარალებულ ადგილას. ეს მოგვცემს საშუალებას გვეჩვენოს კონფლიქტის არა მხოლოდ ოფიციალური, ზემოდან ქვევით, პოლიტიკური და იდეოლოგიური პერსპექტივა, არამედ შევხედოთ მას ყველაზე დაუცველთა გადასახედიდანაც. თავის მხრივ, ეს განუვითარებს მოსწავლეებს კრიტიკული აზროვნების უნარს, ასევე მისცემს შესაძლებლობას გამოიყენონ სხვადასხვა წყარო საკითხის ან სიტუაციის უკეთ გასაგებად.

წყაროები

Abrahamian, L. (2006) *Armenian Identity in a Changing World* [სომხური იდენტობა ცვალებად სამყაროში]. Costa Mesa, California: Mazda.

Bakinskiy Rabochiy (1923) 'Collection of Laws and Orders of the Workers' and Peasants' Government of the ASSR for the year 1923' [1923 წლის ასსრ მუშათა და გლეხთა მთავრობის კანონებისა და ბრძანებების კრებული], 9 July, №0151; in Kharatyan, H. (2021) *Khojalu "Genocide" and its Mission in Karabakh Conflict*. Yerevan: Publishing House of the Institute of Archaeology and Ethnography.

De Waal, T. (2013) *Black garden: Armenia and Azerbaijan through peace and war* [შავი ბაღი: სომხეთი და აზერბაიჯანი მშვიდობისა და ომის გზით]. New York: NYU Press.

Deutsche Welle (2023) 'Azerbaijan announces "anti-terrorist" operation in Karabakh' [აზერბაიჯანი ყარაბაღში „ანტიტერორისტულ“ ოპერაციას აანონსებს], 19 September, <https://www.dw.com/en/azerbaijan-announces-anti-terrorist-operation-in-karabakh/a-66861997>, წვდომა 2024 წლის 6 თებერვალს.

International Association of Genocide Scholars (2022) 'Statement on Azerbaijani Aggression Against the Republic of Armenia and the Indigenous Armenians of the South Caucasus' [განცხადება სომხეთის რესპუბლიკისა და სამხრეთ კავკასიის მკვიდრი სომხების წინააღმდეგ აზერბაიჯანული აგრესიის შესახებ], https://genocidescholars.org/wp-content/uploads/2022/10/IAGS-EB-Statement-Armenia-Azerbaijan-Oct-2022_update.pdf, წვდომა 2024 წლის 6 თებერვალს.

Lemkin Institute (2023) 'Risk Factors and Indicators of the Crime of Genocide in the Republic of Artsakh: Applying the UN Framework of Analysis for Atrocity Crimes to the Nagorno-Karabakh Conflict' [გენოციდის დანაშაულის რისკის ფაქტორები და ინდიკატორები არცახის რესპუბლიკაში: მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტში სისასტიკით ჩადენილი დანაშაულების შესახებ გაეროს ანალიზის ჩარჩოს გამოყენება], https://www.lemkininstitute.com/_files/ugd/9bc553_2e3babd9d7834d7fbcf_a262f88c9fa74.pdf, წვდომა 2024 წლის 6 თებერვალს.

Marutyan, H. (2009) *Iconography of Armenian identity. The Memory of Genocide and the Karabagh Movement*. [სომხური იდენტობის იკონოგრაფია. გენოციდის ხსოვნა და ყარაბაღის მოძრაობა]. Yerevan: Gitutyun Publishing House.

New York Times (1977) 'Armenians Ask Moscow for Help, Charging Azerbaijan With Bias' [სომხები მოსკოვს დახმარებას სთხოვენ და აზერბაიჯანს მიკერძოებაში ადანაშაულებენ], 11 December, <https://www.nytimes.com/1977/12/11/archives/armenians-ask-moscow-for-help-charging-azerbaijan-with-bias.html>, წვდომა 2024 წლის 6 თებერვალს.